

تأثیر رزمایش‌های منطقه‌ای بسیج بر روحیه، انسجام و تخلیه هیجانی بسیجیان

محمد حسین اییاسی

دکتری روانشناسی و استادیار دانشگاه امام حسین(ع)

فصلنامه مطالعات بسیج، سال ششم، شماره ۲۱ - ۲۰، پائیز و زمستان ۱۳۸۲

چکیده

آیا رزمایشهای منطقه‌ای بسیج قادر است روحیه و آمادگی رزمی بسیجیان را فزونی بخشد، انسجام آنان را افزایش دهد و موجب تخلیه هیجانی آنان شود؟ این سؤال بنیادی انگیزه به سامان رسیدن یک تحقیق پیمایشی شد که در آن از بین کلیه بسیجیانی که در ۱۳۸۲ در رزمایشهای منطقه‌ای بسیج شرکت کرده بودند، نمونه‌ای به حجم ۲۲۱۰ نفر انتخاب شد. آن گاه روحیه، انسجام و میزان تخلیه هیجانی آنان با استفاده از یک مقیاس اندازه‌گیری دارای اعتبار (Validity) و پایایی (reliability) بسنده مورد سنجش قرار گرفت. نتایج حاصله نشان داد که اولاً: رزمایشهای منطقه‌ای نیروی مقاومت بر عناصری از هر یک از سه مؤلفه مورد اندازه‌گیری اثر نهاده است. ثانیاً: بین میزان اثربخشی رزمایشها در مناطق مختلف تفاوت‌های معناداری دیده می‌شود و ثالثاً: بین پارامترهایی همچون رضایت از امکانات و مدیریت و جز آن و اثربخشی رزمایشها رابطه معناداری وجود دارد.

مقاله حاضر برگرفته از نتایج پروژه تحقیقاتی است که در سازمان تحقیقات و مطالعات بسیج اجرا

شده است.

مقدمه

بررسیهای مختلف (نظیر باینس^۱ (۱۹۹۷) نشان می‌دهد که یکی از روشهای تقویت روحیه^۲ و انسجام^۳ افراد شاغل در نیروهای نظامی، یا داوطلبان حضور در تشکلهای مردمی و شبه نظامی، به ویژه در زمان صلح، برگزاری مستمر رزمایشها (مانورهای) متنوع است. افزون بر آن، محققانی همچون دیوید سون^۴ (۱۹۹۳) نشان داده‌اند که رزمایشها قادرند هیجانات^۵ و عواطف^۶ خام و رام نشده گروه‌های مختلف سنی، به ویژه نوجوانان و جوانان را تلطیف و تعدیل کرد. به بیان دیگر، رزمایش روشی است برای آنچه که روان تحلیل‌گران^۷ از آن تحت عنوان «تخلیه هیجانی»^۸ نام می‌برند.

نیروی مقاومت بسیج نیز با آگاهی از این یافته‌ها و نیز به پیروی از تأکیدات فرماندهی معظم کل قوا هر ساله مبادرت به انجام چند رزمایش مختلف رزمی و فرهنگی می‌کند. در این نوشتار یافته‌های حاصل از سنجش اثربخشی رزمایش منطقه‌ای گزارش می‌شوند؛ اما پیش از آن ادبیات موضوع به اختصار مرور می‌شود.

مرور ادبیات موضوع

«روحیه» یکی از کلیدی‌ترین مفاهیمی است که در قلمرو روان‌شناسی نظامی به تفصیل مورد بحث و بررسی قرار گرفت. مانسون^۱ (۱۹۲۱) یکی از اولین کسانی است که روحیه و عوامل مؤثر بر آن را مورد مطالعه و تحلیل قرار می‌دهد. او، اندکی پس از ورود ارتش آمریکا به جنگ جهانی اول در ستاد ارتش آن کشور واحدی را تحت عنوان «واحد روحیه» شکل داد که هدف اصلی آن «تلاش برای یافتن راه‌کارها و روش‌های تقویت روحیه سربازان، درجه‌داران و افسران» آن کشور بود. مانسون تعریفی خاص از روحیه به دست داده است که در زمره نخستین تعاریف روحیه به شمار می‌رود. به باور او «روحیه» عزم راسخ فرد برای دست‌یابی به مقاصد و اهدافی است که برای آن آموزش دیده است. اما، تعریفی که باینس (۱۹۸۷) از روحیه به

1. Baynes
3. Cohesion
5. Emotions
7. Psychoanalysis
9. Munson

2. Morale
4. Davidson
6. Affects
8. Catharsis

دست می‌دهد از مقبولیت بیشتری برخوردار است. به باور او «روحیه عبارت است از آمادگی قاطعانه، مشتاقانه، فداکارانه و متهورانه فرد برای انجام امور و وظایفی که به او محول می‌شود. روحیه بیان کننده آمادگی فرد برای انجام انتظارات گروهی است که او به عضویت آن در آمده است» (ص ۷۲)

ایونیک^۱ (۱۹۸۰) روحیه را یک عامل روان شناختی^۲ می‌داند که از سه عنصر اساسی تشکیل می‌شود. او آن سه عنصر را چنین برمی‌شمارد: تعهد به اهداف گروه (یگان)، التزام به هویت گروهی و اعتماد به نفس^۳ به اعتقاد او فردی که از روحیه بالا برخوردار است اولاً: از هیچ تلاشی برای به سامان رساندن اهداف گروه دریغ نمی‌ورزند. به تعبیر دیگر او اشتیاق و اصرار فراوانی برای حضور مؤثر و فعال در مأموریت‌های گروه دارد؛ ثانیاً: او خود را توانا و اثربخش می‌داند و بر این باور است که از عهده انجام وظایف مربوط به گروه برمی‌آید.

تأثیر رزمایشها در تقویت روحیه شرکت‌کنندگان تحقیقات مختلفی را موجب شد. گرینکر^۴ (۱۹۹۴) در پژوهشی تحت عنوان: «روحیه و عوامل مؤثر بر آن» نشان داد رزمایش به سبب افزایش اعتماد به نفس نیروها، گسترش پیوندهای گروهی، افزایش اعتماد به فرماندهان، آشنایی با جنگ افزارهای نوین و کاهش سطح اضطراب و نگرانی، موجب افزایش و تعالی روحیه شرکت‌کنندگان می‌شود. به باور او:

ترس فرد از جنگ افزارهای جدید، و قلمروهای مأموریتی نوین، با شرکت او در مانورهای نظامی فرو می‌ریزد. چه، او در می‌یابد که از مهارت و توان کافی برای بهره‌گیری از آن جنگ افزارها برخوردار است. افزون بر آن، فرد با شرکت در مانورها به منابع حمایتی اجتماعی^۵ جدیدی دست می‌یابد که در شرایط دشوار می‌تواند از آن برای مقابله با خطرات بهره‌گیرد. از همین روی مانورها نقش انکارناپذیر و شگرفی در بهبود روحیه و آمادگی رزمی شرکت‌کنندگان دارند. (ص ۱۵)

مولدین^۶ (۱۹۹۳) نیز بر این باور است که بین تسهیلات ارائه شده در رزمایشها و روحیه شرکت‌کنندگان همبستگی معنی‌دار بالایی وجود دارد. به باور او در حین

1. Evonic
3. Seif - Confidence
5. Socialsupport

2. Psychological
4. Grinker
6. Mauldin

مانور (درست همانند میدان رزم) کمتر عاملی قادر است همانند غذای خوب، پوشاک مناسب، مکان استراحت مناسب و استحمام، روحیه پرسنل را افزایش دهد. (ص ۱۲۰)

لباک^۱ (۱۹۹۸) نیز نشان داد کسانی که در رزمایش‌های سالانه شرکت می‌کنند سال‌ها بعد همچنان از روحیه بالایی برخوردارند و نگرش مثبتی به فرماندهان و یگان‌های شبه نظامی دارند.

«انسجام» نیز از جمله مفاهیمی است که ادبیات آن از غنای زیادی برخوردار است. چه، از دهها سال پیش انسجام و روح گروهی به منزله یکی از عناصر اصلی دکترین نظامی نگریسته شد. چون، باور بر آن است که «اتحاد فیزیکی»^۲ نیروها و «صمیمیت روانی»^۳ آنان بر عملکردشان در حین انجام مأموریتها، خواه در زمان جنگ یا صلح، تأثیر بسزایی بر جای می‌گذارد (مه‌یر^۴، ۱۹۸۲).

به باور مه‌یر: «انسجام عبارت است از اتحاد و پیوند نیروها به یکدیگر به گونه‌ای که آنان را علی‌رغم استرس ناشی از نبرد یا مأموریت، نسبت به هم دیگر، به یگان و انجام مأموریتها، متعهد و ملزم می‌سازد». به اعتقاد او، انسجام موجب افزایش تمایل فرد به ماندن در گروه (یگان) می‌شود. به تعبیر دیگر، یگان دارای انسجام کمتر تحت تأثیر عوامل ترغیب‌کننده و اگرایی، نظیر عملیات روانی، فشار هنجاری و جز آن قرار می‌گیرد.

تأثیر مانورها بر انسجام نیروها

نویسندگان و محققان مختلفی در صدد برآمده‌اند تا به سئوال اساسی که «آیا برگزاری مانورهای مختلف نظامی قادر است بر میزان انسجام و روح گروهی نظامیان و شبه نظامیان بیفزاید» پاسخ دهند.

استفن (۱۹۸۶) طی یک بررسی فراگیر دریافت که مانورهای رزمی، به ویژه اگر مدت اجرای آنها طولانی باشد، موجب شکل‌گیری و انعقاد یک «پیمان اخوت اسرارآمیز» بین گروه‌های مختلف شرکت‌کننده در مانور می‌شود. او معتقد است: مانور مانند صحنه کارزار نیروها را با خطرات ناشی از «از دست

دادن جان» مواجه می‌سازد. از همین روی، هر یک از افراد شرکت کننده در مانور درصدد برمی‌آیند تا پیوند دوستی خود را با افراد هم قطار خویش مستحکم سازند. (ص ۲۱)

استفن تأکید می‌کند که تجانس قومی، نژادی، مذهبی و جز آن انسجام و روح گروهی را تقویت می‌کند. در حالی که «عدم تجانس نژادی، قومی، طبقه‌ای و حتی محلی مانع از گسترش انسجام در یگان می‌شود» (ص ۲۲). همچنین، استفن تأکید می‌کند که «بسیاری از ویژگی‌های شخصیتی، ویژگی‌های سنی، سبک تربیتی و ارزشها نیز نقش مهمی در شکل‌گیری و گسترش انسجام بر اثر مانورهای مختلف دارد».

تجربه مشترک نیز یکی از عواملی است که موجب نزدیکی گروه‌ها و افراد نظامی می‌شود. مثلاً داشتن تجربه جنگ به عنوان یکی از عوامل مهمی ذکر می‌شود که موجب پیوند سربازان می‌شود. برای سربازان یک کشور وجود یک دشمن، که در پی کشتن و مجروح ساختن آنان است، فشار زیادی جهت اتحاد بر سر انجام امور پدید می‌آورد. گرینگر و اشپیگل (۱۹۴۵) در این زمینه چنین می‌نویسند:

روابط دوستانه در میان کسانی پدید می‌آید که هرگز در خانه خود به هم‌اوردی با یکدیگر نمی‌پردازند و در زیر آتش دشمن همچون دژ پولادین متحد می‌شود ... چنین نیروهای قدرتمندی چه به عنوان افراد ضد یهود، یا ضد کاتولیک یا افراد مخالف شمال و جنوب هرگز در یک تیم رزمی پیوند خود را نمی‌گسلند. رفاقت و همراهی زمانی مؤثرتر خواهد بود که خود سیستم کاست^۱ نظامی (که یکی از روش‌های ابتدایی تقسیم اجتماعی است و به شدت در حال زوال است) تمایزاتی بین نیروها ایجاد کرده باشد.

مارلو (۱۹۹۱) نیز تأکید می‌کند که «مانورهای رزمی به سبب فراهم ساختن فرصت کافی جهت تماس و ارتباط افراد با یکدیگر، انسجام و روح گروهی آنان را تعالی می‌بخشد. چون هر چقدر اعضای یک گروه مدت بیشتری را با یکدیگر بگذرانند به تجربه بیشتری دست می‌یابند و لذا به درک و تفاهم مشترک بیشتری نائل می‌آیند. به تعبیر دیگر، مانور موجب می‌شود تا افراد از تعامل و ارتباط با

یکدیگر بیشتر احساس راحتی و آرامش کنند» (ص ۵۲۶)

گرچه بر اثربخشی تجارب مشترک در روحیه و انسجام، اتفاق نظر وجود دارد، اما میزان اعتمادی که هر یک از افراد به توانایی هم قطاران و فرماندهان خود دارند، و باور آنان به اینکه در جنگ و به هنگام نیاز از سوی آنان مورد حمایت قرار می‌گیرند، اهمیت بیشتری در انسجام و روحیه نیروها دارد. از همین روی، امروزه متخصصان بهداشت روانی از این عامل تحت عنوان «حمایت اجتماعی» یاد می‌کنند. نکته اساسی در مفهوم حمایت اجتماعی آن است که فرد باور عمیق داشته باشد که در یک «شبکه تعهد متقابل»^۱ پذیرفته شده است.

تخلیه هیجانی

جوامعی که بخش عمده‌ای از جمعیت آنان را نوجوانان و جوانان تشکیل می‌دهند برای پیشگیری از خطرات ناشی از کنش‌های هیجانی و مخرب آن گروه‌های سنی باید تدابیر ویژه‌ای بیندیشند و قدم‌هایی فرا سو نهند که «هیجان» متراکم شده در سازمان روانی و ذهن نوجوانان و جوانان به سوی کنش‌های سازنده و مفید و اجتماعی پسند سوق پیدا کند. از همین روی، فرمانده معظم کل قوا، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای تأکید می‌کند:

«جوان احتیاج دارد به یک عامل تعیین کننده‌ای در دلبستگی‌ها و مشاغل خودش ... آن عامل عبارت است از چیزی که حس هیجان‌طلبی او را اشباع کند ... اگر آن حس هیجان‌طلبی اشباع نشود، هر چند هم اول، استقبال به وجود آید به تدریج افول خواهد کرد. چون جوان طبیعتش هیجان طلب است. اگر شما نتوانستید هیجان طلبی او را ارضاء کنید می‌رود هیجان را در یک جای دیگر پیدا می‌کند ... چگونه می‌خواهید آن روح هیجان طلب این جوان را اشباع کنید به جای جنگ؟ کجاست آن برنامه، بسیج در اختیار شماست، این است که من نگرانم، من البته یکی دو سال قبل بود به شما آقایان گفتم که مانور بگذارید. با همین تعبیر جدید خیلی خوب «رزمایش».

رزمایش بگذارید، رزمایش‌های باب بسیج، به طوری که یک نفر بسیجی شما حتماً در طول سال، یک ماه، دو ماه، دو تا بیست روز، سه تا بیست روز، حتماً توی یک میدان رزمایش برود. رزمایش شهری هم البته رزمایش است؛ اما بهترین رزمایش، رزمایش صحرائی است. اینها را ببرید در بیابان‌ها رزمایش کنید، تیراندازی کنند ... شما این جوان را در آن فضای هیجان، نشاط و حرکت، که طبیعت اوست، راه می‌اندازید، عرقش را در می‌آورید، آن وقت آن فکر صحیح را به او بدهید». (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۹/۲/۱۷)

تأکیدات مقام معظم رهبری مبتنی بر اصول اساسی روان‌شناسی است. پروت^۱ (۲۰۰۰) در اثری تحت عنوان «هیجان‌ات و روان‌شناسی اجتماعی» نشان می‌دهد در دوران نوجوانی و آغاز جوانی به سبب تغییرات فیزیولوژیایی و زیست‌شناختی بسیاری از هیجان‌ات به نقطه اوج (پیک) خود می‌رسند.

او با مرور مطالعات مختلف توانست بیش از ۲۰۰ هیجان را شناسایی کند که تمام آنها در نوجوانان و جوانان دیده می‌شوند. پروت آن هیجان‌ات را در شش گروه عشق و دوستی، لذت، شگفتی، خشم، غم و ترس جای می‌دهد. به باور او: «چنانچه زمینه برای ارضای طبیعی و سالم هر یک از این هیجان‌ات فراهم نشود، احتمال گرایش نوجوانان و جوانان به کنش‌های ضد اجتماعی و اعمال خلاف فزونی می‌یابد (ص ۳۷). علاوه بر آن، او تأکید می‌کند: «وندالیسم (آسیب رساندن نوجوانان به اموال عمومی) بیش از هر چیز ناشی از عدم تخلیه صحیح هیجان خشم و ناکامی است».

آرجیل^۲ (۲۰۰۰) گزارش جالبی را درباره اثر فعالیت‌های دسته جمعی و مانورهای رزمی منتشر کرد. او با بررسی و اندازه‌گیری هیجان، شادی گروهی از نوجوانان شرکت‌کننده در یک مانور شهری، قبل و بعد از مانور، نشان داد که «مانور» هیجان شادی را به شدت افزایش می‌دهد. او در این خصوص می‌نویسد:

مانور احساس خوش بینی، امید، رضایت از زندگی، اعتماد به دیگران، احساس انرژی و نشاط و حس زیبایی دوستی شرکت کنندگان را افزایش، و میزان اضطراب و افسردگی آنان را کاهش می‌دهد (ص ۱۲۸).

هلیگارد و دیگران (۱۹۹۷) نیز نشان داده‌اند که «تجربه هیجانی نیرو بخش است. البته نیرو بخشی آن به عواملی نظیر فردی که آن را تجربه می‌کند و مدت زمان حالت هیجانی بستگی دارد» (ص ۷۳۹).

5. Psychological کوپر^۱ (۱۹۹۸) نیز به اندازه‌گیری هشت هیجان اندوه، ترس، خشم، شادی، اعتماد، انزجار، شگفتی و انتظار گروهی از سربازان شرکت‌کننده در یک رزمایش مبادرت کرد. او گزارش داد «مانور اعتماد، شادی و شگفتی را افزایش، و اندوه و ترس و خشم را کاهش می‌دهد.»

نتیجه‌گیری

از مباحث پیش، می‌توان نتیجه گرفت رزمایش‌های مختلف موجب افزایش انسجام، آمادگی رزمی، روحیه و روح گروهی، و تخلیه هیجانی و نیز تقویت مبانی فکری و اعتقادی، اصلاح رفتارها و جلوگیری از بروز رفتارهای ناهنجار، و نیز گسترش پیوند افراد و فرماندهان و رهبران می‌شود. علاوه بر آن رزمایش، نوعی «شبیه‌سازی» صحنه رزم است. از همین روی، موجب ارتقاء توانایی و مهارت‌های مختلف شرکت‌کنندگان می‌شود. لیکن، هر یک از این اثرات با عوامل فردی، طبقه‌ای و قومی و نیز عوامل مربوط به یک سازمان و یگان ارتباط دارند.

فرضیات

با تأکیدات بر ادبیات موضوع و مرور پژوهش‌های صورت گرفته در حیطه رزمایش‌ها می‌توان فرضیاتی به شرح زیر را فرمول بندی کرد:

۱- رزمایش‌های منطقه‌ای بسیج موجب افزایش روحیه شرکت‌کنندگان شده است.

۲- تأثیر رزمایش‌های منطقه‌ای بسیج بر روحیه خواهران و برادران رسمی تفاوت معناداری دارد.

۳- تشکیل رزمایش‌های منطقه‌ای موجب افزایش انسجام بسیجیان شده است.

۴- رزمایش‌های منطقه‌ای بسیج موجب تخلیه هیجانی بسیجیان می‌شود.

- ۵- بین رضایت از تسهیلات رزمایش و اثربخشی آن رابطه وجود دارد.
- ۶- بین ویژگی‌های شخصیتی شرکت‌کنندگان و تأثیر رزمایش‌ها بر آنان رابطه معناداری وجود دارد.
- ۷- بین میزان تأثیر رزمایش‌ها بر مردان و زنان شرکت‌کننده تفاوت معناداری وجود دارد.

روش

در این تحقیق از روش تحقیق بین‌رویدادی استفاده شده است. تفاوت اصلی این روش با روش آزمایشی در کنترل متغیرهای مستقل است. چه، در روش بین‌رویدادی متغیرهای مستقل از پیش تأثیر خود را بر جای نهاده‌اند و اینک تأثیر آنها از طریق اندازه‌گیری متغیرهای وابسته مورد سنجش قرار می‌گیرد.

جامعه آماری، روش نمونه‌گیری و حجم نمونه

جامعه آماری این تحقیق شامل کلیه بسیجیانی است که در شش رزمایش منطقه‌ای بسیج شرکت کرده‌اند (مناطق عبارتند: از کردستان، همدان، آذربایجان غربی، سمنان، مازندران و خراسان). حجم جامعه آماری (کل شرکت‌کنندگان در شش رزمایش منطقه‌ای) برابر ۹۰۷۷۴ نفر است.

برای انتخاب آزمودنی‌ها از ترکیب دو روش نمونه‌گیری خوشه‌ای و نسبی استفاده شده است. حجم نمونه نیز بر اساس فرمول کوکران و در سطح خطای ۰/۰۱، ۲۲۱۰ نفر برآورد شد که به سبب افت آزمودنی‌ها سرانجام به ۱۸۹۰ نفر تقلیل یافت.

ابزار اندازه‌گیری

برای اندازه‌گیری روحیه، انسجام و میزان تخلیه هیجانی بسیجیان شرکت‌کننده از رزمایش‌ها از یک مقیاس اندازه‌گیری محقق ساخته استفاده شد که خود آن از سه خرده مقیاس تشکیل شده بود. محقق این مقیاس را بر اساس مبانی نظری موضوع، و با استفاده از زمینه‌یابی از صاحب‌نظران تهیه کرد. پایایی این مقیاس با استفاده از آزمون آلفای کرونباخ محاسبه شد که برابر ۰/۸۲ بود. پایایی خرده مقیاس‌ها نیز به ترتیب ۰/۷۸، ۰/۸۱ و ۰/۷۹ بود. برای برآورد اعتبار مقیاس نیز از روش تحلیل عوامل (فاکتور آنالیز) استفاده شد.

یافته‌های تحقیق

در سطور یافته‌های تحقیق به تفکیک فرضیات تحقیق گزارش می‌شود.

۱- تأثیر رزمایش‌ها در افزایش روحیه شرکت‌کنندگان
در این تحقیق روحیه شرکت‌کنندگان در رزمایش‌ها با شش شاخص اساسی مورد اندازه‌گیری قرار گرفت. این شاخص‌ها عبارتند از:

۱. عدم ترس و دلهره از دشمن

۲. آمادگی برای نبرد با دشمنان احتمالی

۳. اشتیاق زیاد برای حضور در بسیج

۴. نظم و انضباط

۵. احساس رضایت

۶. اعتماد به نفس

میزان هر یک از این خصوصیات در شرکت‌کنندگان با گویه‌های ۴ درجه‌ای

مورد اندازه‌گیری قرار گرفت.

میانگین و انحراف معیار نمرات آزمودنی‌ها در هر یک از شش شاخص مذکور در جدول زیر درج شده است.

جدول ۱: میانگین و انحراف معیار نمرات آزمودنی‌ها در شاخص‌های روحیه

شاخص	میانگین	انحراف معیار
عدم ترس	۲/۲۶	۰/۸۴
آمادگی	۲/۹۳	۱
اشتیاق	۲/۳۲	۰/۶۹
نظم	۲/۱۶	۰/۹۴
رضایت	۲/۲۶	۰/۷۳
اعتماد به نفس	۲/۲۱	۰/۸۰
میانگین کل	۲/۱۹	۰/۸۳

همان گونه که جدول بالا نشان می‌دهد میانگین روحیه بسیجیان شرکت کننده در رزمایش‌ها بالاتر از «زیاد» بوده است. این در حالی است که در یک تحقیق دیگر (الیاسی، ۱۳۸۲) میزان روحیه بسیجیانی که در رزمایش‌ها شرکت نکرده بودند $2/86$ ($\bar{X} = 2/86$) گزارش شده است.

مقایسه این دو میانگین با استفاده از آزمون آماری t ($t - t_e > t$) نشان داد که بین آن دو در سطح $P < 0/05$ تفاوت آماری معناداری وجود دارد (t محاسبه شده برابر $2/03$ بوده در حالی که t استاندارد در سطح $0/05$ برابر $1/96$ است. بنابراین، فرضیه اول تحقیق که ادعا می‌کرد «رزمایش‌های منطقه‌ای موجب افزایش روحیه شرکت کنندگان می‌شود» با احتساب خطای $0/5$ تأیید می‌شود.

۲ - مقایسه تأثیر رزمایش‌ها بر روحیه مردان و زنان شرکت کننده
برای مقایسه تأثیر رزمایش‌ها بر روحیه زنان و مردان شرکت کننده از آزمون آماری t استفاده شد. نتایج حاصل در جدول زیر درج شده است:

جدول ۲: مقایسه تأثیر رزمایش‌ها بر روحیه زنان و مردان

گروه	تعداد	میانگین	T	sig
خواهران	۳۰۹	۳/۲۶	۲/۳۸	۰/۰۱
برادران	۱۴۳۴	۳/۱۸		

همان گونه که ملاحظه می‌شود بین t محاسبه شده ($t = 2/38$) و t استاندارد در سطح $P < 0/01$ تفاوت آماری معناداری وجود دارد. این بدان معناست که تأثیر رزمایش‌ها در تقویت و افزایش روحیه خواهران بسیجی بیش از تأثیر آن در افزایش روحیه برادران بسیجی بود.

۳ - تأثیر رزمایش‌ها بر انسجام بسیجیان
در این تحقیق انسجام با چهار شاخص زیر اندازه‌گیری شد:

۱. اتحاد و به هم پیوستگی،
۲. افزایش اعتماد،
۳. اعتقاد به نظام،
۴. دلبستگی و تمایل به ماندن در بسیج.

میانگین و انحراف معیار نمرات پاسخ‌دهندگان در هر یک از چهار شاخص مذکور در جدول زیر درج شده است.

جدول ۳: میانگین و انحراف معیار نمرات شرکت کنندگان در رزمایش‌ها در شاخص‌های انسجام

شاخص	میانگین	انحراف معیار
اتحاد	۳/۵۴	۰/۶۲
اعتماد	۳/۲۱	۰/۷۲
اعتقاد	۳/۱۸	۰/۹۷
دل‌بستگی	۲/۲۸	۰/۹۷
میانگین کل	۳/۳۰	۰/۸۲

میانگین‌های مندرج در جدول بالا بیان‌کننده میزان انسجام بسیجیان شرکت‌کننده در رزمایش‌ها در مجموع بیش از سطح «زیاد» بوده‌اند. از بین چهار شاخص نیز میانگین نمرات بسیجیان در شاخص اتحاد، بیش از سه مؤلفه دیگر است. این بدان معناست که تأثیر رزمایش در افزایش اتحاد بیش از تأثیر آن در سایر مؤلفه‌ها بود. مقایسه این میانگین ($\bar{X} = 3/30$) با میانگین گروهی دیگر از بسیجیان - که در رزمایش‌ها شرکت نکرده‌اند - ($X = 2/11$) بیان‌کننده تفاوت آماری معنادار آن در سطح $P < 0/01$ است. بنابر این از این تفاوت آماری می‌توان نتیجه گرفت، رزمایش منطقه‌ای موجب افزایش انسجام بسیجیان شده است. از همین روی، فرضیه سوم تحقیق با احتساب خطای $0/01$ مورد تأیید قرار می‌گیرد.

۴ - تأثیر رزمایش‌ها در انسجام خواهران و برادران بسیجی
نتایج حاصل از مقایسه میزان انسجام خواهران و برادران بسیجی شرکت‌کننده در رزمایش‌های منطقه‌ای در جدول زیر درج شده‌اند:

جدول ۴: مقایسه میزان تأثیر رزمایش‌ها بر انسجام خواهران و برادران بسیجی

گروه	تعداد	میانگین	انحراف معیار	t	Sig
خواهران	۳۰۵	۳/۳۵	۰/۴۸	۱/۹۸	۰/۰۵
برادران	۱۴۱۸	۳/۲۸	۰/۵۳		

همان گونه که جدول بالا نشان می‌دهد بین t محاسبه شده ($t = 1/98$) و t استاندارد در سطح $0/05$ تفاوت آماری معناداری وجود دارد. از این یافته می‌توان نتیجه گرفت، تأثیر رزمایش‌ها در افزایش انسجام خواهران بسیجی شرکت‌کننده در آن رزمایش‌ها بیش از تأثیر آن در افزایش انسجام برادران بسیجی بوده‌اند.

۵- تأثیر رزمایش‌ها در تخلیه هیجانی شرکت‌کنندگان
تأثیر رزمایش‌ها در تخلیه هیجانی شرکت‌کنندگان با شش گویه مورد اندازه‌گیری قرار گرفت. نتایج حاصل به تفکیک فرضیات مربوط به این مؤلفه در سطور زیر مورد بحث قرار می‌گیرد.

۶- مقایسه تخلیه هیجانی گروه‌های سنی مختلف
برای مقایسه میزان تخلیه هیجانی گروه‌های مختلف سنی شرکت‌کننده در رزمایش‌های منطقه‌ای از آزمون آماری تحلیل واریانس یک طرفه (آنوا) استفاده شد. نتایج حاصل در جداول ۵ و ۶ ذکر شده‌اند.

جدول ۵: میانگین و انحراف معیار نظرات گروه‌های سنی مختلف در مواد تخلیه هیجانی

گروه سنی	فراوانی	میانگین	انحراف معیار
۱۵-۲۰	۴۱۰	۳/۱۸	۰/۴۵
۲۱-۲۵	۴۰۷	۳/۰۸	۰/۵۳
۲۶-۳۰	۲۳۷	۳/۱۶	۰/۵۰
۳۱-۳۵	۲۷۲	۳/۱۶	۰/۴۹
۳۶-۴۰	۲۰۱	۳/۱۷	۰/۴۹
بالتر از ۴۰	۲۱۸	۳/۲۷	۰/۴۲
جمع	۱۷۴۵	۳/۱۶	۰/۴۹

جدول ۶: خلاصه تجزیه و تحلیل واریانس برای مقایسه میزان تأثیر رزمایش در تخلیه هیجانی گروه‌های سنی

منابع تغییر	درجات آزادی	مجموع مجذورات	میانگین مجذورات	F	Sig
بین گروه‌ها	۵	۵/۱۶	۱/۰۳	۴/۳۲	۰/۰۰۱
درون گروه‌ها	۱۷۳۹	۴۱۶۱۰۶	۰/۲۴		
جمع	۱۷۴۴	۴۲۱/۲۳			

همان‌گونه که در جدول بالا نشان می‌دهد f محاسبه شده ($f = ۴/۳۳$) در سطح $P < ۰/۰۰۱$ بزرگتر از f استاندارد است. بنابراین، از این یافته می‌توان نتیجه گرفت، میزان تأثیر رزمایش در تخلیه هیجانی گروه‌های سنی مختلف متفاوت بوده‌اند، آزمون دانکن گروه‌های سنی را از حیث میزان تأثیر رزمایش غلبه هیجانی آنان، به سه گروه زیر تقسیم کرده است.

جدول ۷: تقسیم‌بندی گروه‌های سنی از حیث میزان تخلیه هیجانی

متوسط	زیاد	خیلی زیاد
۲۵ - ۳۱	۳۱ - ۳۵	بالتر از ۴۰ سال
۲۶ - ۳۰	۳۶ - ۴۰	
۱۵ - ۲۵		

جدول بالا بیان‌کننده میزان هیجان رزمایش در سطح گروه‌های سنی بالا، زیاد است؛ زیرا، گروه سنی بالاتر از ۴۰ بیش از بقیه دچار غلبه هیجانی شده‌اند. بنابراین، چنین به نظر می‌رسد، میزان و تراز هیجان رزمایش برای گروه‌های سنی پایین ناکافی است.

۷ - مقایسه تأثیر رزمایش در تخلیه هیجانی خواهران و برادران بسیجی
برای مقایسه میزان تأثیر رزمایش در تخلیه هیجانی خواهران و برادران بسیجی از آزمون آماری t استفاده شد. نتایج حاصل در جداول زیر درج شده‌اند.

جدول ۸: مقایسه تأثیر رزمایش در تخلیه هیجانی خواهران و برادران بسیجی

گروه	تعداد	میانگین	انحراف معیار	T	Sig
خواهران	۱۴۳۴	۳/۲۶	۰/۵۰	۲/۳۸	۰/۰۱
برادران	۳۰۹	۳/۱۸	۰/۵۳		

همان‌گونه که جدول بالا نشان می‌دهد میزان تأثیر رزمایش بر تخلیه هیجانی خواهران بسیجی بیش از برادران بسیجی است.

۸ - رابطه تأثیر رزمایش با سلامت روانی و شجاعت اجتماعی
برای آزمون این فرضیه که بین میزان سلامت روانی و شجاعت اجتماعی شرکت‌کنندگان رزمایش با تأثیر رزمایش بر آنان (در سه مؤلفه روحیه و انسجام و

تخلیه هیجانی) از آزمون آماری همبستگی اسپیرمن استفاده شد. نتایج حاصل در جدول زیر درج شده‌اند.

جدول ۹: رابطه تأثیر رزمایش‌ها و سلامت روانی و شجاعت اجتماعی

شجاعت اجتماعی	سلامت روانی	
۰/۱۵	۰/۱۹	انسجام
۰/۰۹	۰/۱۳	روحیه
۰/۰۵	۰/۰۹	تخلیه هیجانی

همان‌گونه که ملاحظه می‌شود سلامت روانی با هر سه مؤلفه مورد بررسی، همبستگی معناداری دارد. در حالی که شجاعت اجتماعی تنها با دو مؤلفه انسجام و روحیه، همبستگی معناداری دارد ... با وجود این، همان‌گونه که پیداست در مجموع، همبستگی بین مؤلفه‌ها چندان بالاتر نیست. بنابراین، از این یافته می‌توان این‌گونه نتیجه گرفت که میزان تأثیر رزمایش بر بسیجیانی که از سلامت روانی و شجاعت اجتماعی بالاتری برخوردار باشند بیشتر است. لیکن، از پایین بودن میزان همبستگی‌ها می‌توان استنباط کرد که آن دو مؤلفه تنها بخشی از اثربخشی رزمایش را تبیین می‌کنند.

۹ - تأثیر رزمایش‌ها بر بسیجیان ۶ منطقه

برای مقایسه میزان تأثیر رزمایش‌ها بر بسیجیان شرکت‌کننده ۶ منطقه از آزمون آماری تجزیه و تحلیل واریانس استفاده شد. برای این منظور ابتدا میانگین و انحراف معیار نمرات آنان در هر یک از سه مؤلفه روحیه، انسجام و تخلیه هیجانی محاسبه شد. نتایج حاصل را در جدول زیر درج کرده‌اند:

جدول ۱۰: میانگین روحیه، انسجام و تخلیه هیجانی بسیجیان شرکت‌کننده در رزمایش‌ها (به تفکیک منطقه)

استان	روحیه		انسجام		تخلیه هیجانی	
	S	\bar{X}	S	\bar{X}	S	\bar{X}
کردستان	۰/۶۰	۳/۱۱	۰/۵۷	۳/۰۸	۰/۵۷	۳/۱۲
مازندران	۰/۴۴	۳/۴۲	۰/۵۱	۳/۲۷	۰/۴۶	۳/۲۳
خراسان	۰/۴۲	۳/۴۴	۰/۴۸	۳/۲۶	۰/۴۲	۳/۲۲
سمنان	۰/۵۲	۳/۱۲	۰/۴۹	۳/۰۵	۰/۴۶	۳/۰۴
همدان	۰/۵۷	۳/۱۶	۰/۵۲	۳/۰۸	۰/۵۲	۳/۰۴
آذربایجان غربی	۰/۴۲	۳/۵۱	۰/۴۷	۳/۴۰	۰/۴۴	۳/۲۸

میانگین‌های مندرج در جدول بالا با استفاده از آزمون آماری آنوا و آزمون تعقیبی شفه مورد مقایسه قرار گرفتند. خلاصه نتایج حاصل به شرح زیر است:

- ۱- در بُعد انسجام، بیشترین میزان تأثیر رزمایش بر شرکت‌کنندگان آذربایجان غربی و مازندران و کمترین تأثیر بر شرکت‌کنندگان همدان و کردستان بود.
- ۲- در بُعد روحیه، بیشترین تأثیر روحیه بر بسیجیان آذربایجان غربی و کمترین آن بر بسیجیان کردستان و همدان است.
- ۳- در بُعد تخلیه هیجانی، بیشترین تأثیر بر شرکت‌کنندگان آذربایجان غربی بود. به طور کلی میزان تأثیر رزمایش (در هر سه مؤلفه)، بر بسیجیان مازندران و آذربایجان غربی در حد زیاد، بر شرکت‌کنندگان خراسان و همدان متوسط و بر شرکت‌کنندگان کردستان و سمنان کم بود.

بحث و نتیجه‌گیری

به اختصار در سطور زیر یافته‌ها و نتایج تحقیق، به تفکیک، به بحث سه مؤلفه مورد بررسی می‌پردازد.

مؤلفه انسجام

نتایج این تحقیق نشان داد که رزمایش‌های منطقه‌ای موجب افزایش انسجام شرکت‌کنندگان در آن شده‌اند. به ویژه این تأثیر در خواهران بسیجی و افراد دارای شجاعت اجتماعی و سلامت روانی بیش از بقیه بود.

در تبیین این یافته‌ها عوامل چندی را می‌توان یادآور شد: نخست، همان‌گونه که در ادبیات موضوع به اجمال اشاره شد، رزمایش فرصتی را فراهم می‌سازد تا افراد دارای وجه مشترک (اعم از علائق، رغبت‌ها و ...) دور هم گرد آیند و با یکدیگر به تعامل بپردازند. از همین روی امکان نزدیکی فیزیکی و روانی (انسجام) آنان بیشتر می‌شود. دوم، شرکت‌کنندگان به هنگام شرکت در رزمایش‌ها از خواست دشمن خارجی بیش از پیش آگاه می‌شوند و ناگفته پیداست که «خط دشمن خارجی» یکی از عوامل افزایش دهنده انسجام افراد یک جامعه، یا گروهی از آنان است. سوم، رزمایش‌ها فرصتی را فراهم می‌آورند تا شرکت‌کنندگان از نزدیک با مسئولان و فرماندهان خویش آشنا شوند و میزان عشق و علاقه آنان به خویش را ادراک کنند.

به همین سبب، با افزایش اعتماد مشترک آنان به فرماندهان، پیوند و نزدیکی (انسجام) آنان بیشتر می‌شود. چهارم، زنان و دختران به هنگام دوری از خانواده و گروه‌های اولیه خویش، به راحتی پیوندهای عاطفی جدیدی را با افراد هم سنخ خویش برقرار می‌سازند و مبادرت به تشکیل گروه‌های ثانویه می‌کنند تا بهتر بتوانند حمایت اجتماعی و هیجانی را نثار یکدیگر سازند. به همین سبب، انسجام آنان بیش از مردان است.

مؤلفه روحیه

همان‌گونه که در صفحات پیش گفته شد رزمایش‌های منطقه‌ای توانسته‌اند روحیه بسیجیان شرکت‌کننده، به ویژه خواهران بسیجی و افراد دارای شجاعت اجتماعی و سلامت روانی بالا، را در حد «زیاد» افزایش دهند. در تبیین این یافته‌ها و با استناد به ادبیات موضوع می‌توان اذعان داشت که رزمایش از آن‌رو بر روحیه شرکت‌کنندگان تأثیر مثبت می‌گذارد که آنان را درگیر فعالیت شبه نظامی می‌سازد. چنین فعالیتی موجب زائل شدن ترس و افزایش اعتماد به نفس می‌شود؛ زیرا، شرکت‌کنندگان درمی‌یابند به سهولت می‌توانند مأموریت‌های مختلف را انجام دهند، از جنگ افزارهای مختلف استفاده کنند و به فرماندهان و هم‌قطاران خویش اعتماد کنند.

مؤلفه تخلیه هیجانی

یافته‌های مندرج در صفحات پیش بیان‌کننده رزمایش‌ها در تخلیه هیجانی شرکت‌کنندگان است. لیکن این تأثیر در افراد گروه‌های سنی بالاتر و زنان بیش از گروه‌های سنی پایین و مردان است. در تبیین این یافته می‌توان به طرز متفاوت هیجانات در افراد مختلف و گروه‌های سنی متفاوت اشاره کرد. ناگفته آشکار است آستانه هیجان‌پذیری جوانان بیش از افراد پا به سسن گذاشته است. از آن گذشته، زنان نیز کمتر از مردان، علاقه‌مند به درگیر شدن در کنش‌های هیجانی شدید هستند. بنابراین، به نظر می‌رسد که سطح هیجان رزمایش‌های منطقه‌ای در حد متوسط، و در سطح افرادی بود که میزان هیجان‌طلبی آنان چندان زیاد نیست.

پیشنهادات

در پایان این نوشتار، طرح چند پیشنهاد، به ویژه برای متولیان رزمایش‌های منطقه‌ای مفید به نظر می‌رسد:

۱- همان‌گونه که اشارت رفت رزمایش‌ها در مجموع اثربخش بوده‌اند؛ یعنی توانسته‌اند سطح روحیه و میزان انسجام را تعالی بخشند. و موجب تخلیه هیجانی شوند. لیکن، میزان اثربخشی آنان در حد «کمال مطلوب» نبوده است. حال آنکه به نظر می‌رسد نیروی مقاومت در پی رسیدن به نقطه‌ای، فراتر از حد نرمال است. برای وصول به چنین هدفی پیشنهاد می‌شود یکایک رزمایش‌ها، به صورت جداگانه و مستقل، از حیث عوامل مدیریتی، تدارکاتی، معنوی، فرهنگی و جز آن، مورد مطالعه قرار گیرد.

۲- آستانه هیجانی و نیز محرک مورد نیاز برای تخلیه هیجانی، در سنین مختلف، و نیز در گروه‌های سنی و جنسی مختلف، متفاوت از یکدیگر است. از همین روی پیشنهاد می‌شود این مقوله به صورت مستقل مورد تحقیق قرار گیرد. به ویژه آنکه به نظر می‌رسد بین سطح هیجانات و روحیه و سایر عوامل ذهنی و رفتاری ارتباط معناداری وجود دارد. از همین روی لازم است «هیجان‌طلبی» گروه‌های مختلف بسیجی در پروژه‌های فراگیر مورد مطالعه قرار گیرد. از بین هیجانات به ویژه «هیجان نشاط» واجد اهمیت فراوانی است و ارتباط معناداری با روحیه نظامیان و شبه نظامیان دارد. به همین سبب، ارائه یک مقیاس استاندارد برای سطح هیجانات، به ویژه نشاط، جهت سنجش مستمر بسیجیان ضروری به نظر می‌رسد.

۳- با مطالعات رزمایش (طرح‌های آزمایشی) به یافته‌های متقن‌تری می‌توان دست یافت. بر همین سبب، توصیه می‌شود که روحیه انسجام و سطح هیجان بسیجیان قبل، حین و بعد از رزمایش‌های منطقه‌ای مورد اندازه‌گیری قرار گیرد. بی‌گمان یافته‌های حاصل از چنین طرح‌هایی از قابلیت تعمیم بیشتری برخوردارند.

- مقام معظم رهبری آیت‌الله خامنه‌ای (۱۳۷۹/۲/۱۷)

- 1 - Bayens, j.c.(1997): *Morale in Military setting.*
- 2 - Munson, l.(1921). *Motivation and Movale.* Boston: Grune and stration.
- 3 - Evonic, I.N. (1980). *Motivation and Morale in Military non combat organization.* Boston: william moeeow.
- 4 - Griker, R.R. (1994). *Morale and Factors effect its.* Journal of mi;itary psychology. 18, 120 131.
- 5 - Mauldin, w. (1993). *Morale and cohesion.* Journal of molotary psychology, 12, 181 - 192.
- 6- labuc, l. (1998). *Morale and cohesion.* Journal of Applied Social Psgchology, 31, 170 - 181.
- 7 - Meyer, E. (1982). *The unit Cohesion.* Defenx 22. 1-9.
- 8 - Spiegel, j.p. (1945). *Men uncler stress.* Philadelphia: Blakiston.
- 9 - Stefon, C. (1986). *Meinocovers and morale.* Journal of military psychelog. 19, 121-192.
- 10 - Marlow, D.H. (1991). *The Basic training process.* Newyork: Grune and Startton.
- 11- Argyle, M. (2000). *The psychology of Happiness.* L, ndin: Rantle.
- 12- Ceoper, M. (1998). *Emotion in Military men.* Newyork: Grune and Stratтин.

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی